

УДК 341.211/214:316.276

Андрейченко Світлана Сергіївна –

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

Svitlana S. Andreichenko –

candidate of juridical sciences, associate professor,
postdoctoral student of the department of
international law and international relations of
the National University "Odessa Law Academy"
(7, Serhiia Varlamova Street, Odessa, 65000, Ukraine)

Поведінка приватних осіб та утворень у контексті міжнародної відповідальності держави: загальні доктринальні обґрунтування

У статті розглядається питання міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб, що порушує права та інтереси інших держав та індивідумів за відсутності зв'язку з державою, який був би значущим з точки зору правил атрибуції. Доводиться, що застосування концепції атрибуції державі щодо протиправної поведінки приватних акторів можливе лише у вкрай обмежених випадках, а саме, коли це прямо передбачено конкретною нормою міжнародного права.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, атрибуція, приватні особи, стандарт *due diligence*.

В статье рассматривается вопрос о международной ответственности государства за поведение частных лиц, нарушающее права и интересы других государств и индивидов при отсутствии значимой для целей атрибуции связи с государством. Доказывается, что применение концепции атрибуции государству противоправного поведения частных акторов возможно в ограниченных случаях, а именно, когда это прямо предусмотрено конкретной нормой международного права.

Ключевые слова: международная ответственность, атрибуция, частные лица, стандарт *due diligence*.

S.S. Andreichenko Conduct of Individuals and Entities in the Context of State Responsibility in International Law: Doctrinal Background

The effectiveness of international law as socially necessary instrument for regulating international relations is critically dependent on the strict observance of the undertaken international obligations. Decision of the task of raising the effectiveness of international law largely laid on the international responsibility which plays a fundamental role in the modern system of international law, demonstrating the level of development, unity and organization.

Nowadays, the threat to international law may come not only from public but also from private entities. Taking into account the existence of a certain instrument in international law to direct bringing individuals to international responsibility, we can say that these opportunities are not enough for effective protection of international legal values. That is why the question on which extent the states can and should take responsibility for the actions of individuals is becoming more acutely.

The article deals with the question of the state responsibility for the conduct of private persons who violate the rights and interests of other states and individuals in the absence of significant for the purposes of attribution relation with the State. As a general principle, the conduct of private persons or entities is not attributable to the State under international law.

On the one hand, the state cannot be responsible for the actions of individuals in the absence of any recent ties with public authorities. On the other hand, if the state, however, is required to take certain protective

measures, and if they do not comply with the relevant obligations, they perform the same offense that arise to their international legal responsibility, even when the action causing the damage inflicted by individuals.

The position of the application of the concept of the attribution in case of commissioning of an illegal conduct by private actors in the absence of any communication with actors of state functions only under certain conditions is taken a strong stand.

Keywords: *international responsibility, attribution, private persons, due diligence standard.*

Постановка проблеми. Комплекс норм про міжнародну відповідальність держав має головним завданням справити реальний вплив на міжнародні відносини, які останніми десятиріччями набувають нової якості. Розмірковуючи над проблематикою традицій та новацій у правовій сфері, Ю. М. Оборотов пише: «нестабільність сучасного світу ставить нові проблеми перед існуючими державними та правовими інститутами...» [1, с. 198]. Одним із таких викликів є невпинне зростання кількості недержавних учасників на міжнародній арені, від яких можуть виходити загрози міжнародному правопорядку. Тому виникає проблема міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних акторів, що порушує міжнародно-визнані цінності.

Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. загалом не порушують проблему атрибуції державі поведінки приватних осіб. Окремі випадки відповідальності держави за протиправну поведінку приватних суб'єктів розглядаються в статтях, що стосуються поведінки осіб, які здійснюють елементи державної влади (ст. 5), поведінки осіб під керівництвом або контролем держави (ст. 8), поведінки осіб, які здійснюють елементи державної влади за відсутності або неспроможності офіційної влади (ст. 9); поведінки повстанських чи інших рухів при створенні ними нового уряду держави або нової держави (ст. 10); поведінки, яка визнається і приймається державою як власна (ст. 11). У зазначених особливих випадках, поведінка приватних осіб або утворень атрибутується державі і, відповідно, розглядається як власна поведінка держави.

На перший погляд можна вважати, що існуючі правила достатньо захищають закріплені на міжнародному рівні права та інтереси держав та індивідів від порушень, вчинених недержавними (приватними) акторами. Тим не менш, цього не достатньо для гарантування

повного та всебічного захисту вказаних цінностей відповідно до міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню міжнародної відповідальності держав за дії приватних осіб досить багато уваги приділялося в зарубіжній правовій науці, однак ця проблематика є недостатньо дослідженою в доктрині української науки міжнародного права. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених, які у своїх працях порушували дану тему можна назвати В. А. Василенка, А. Зайберт-Фор, І. Зіємель, П. М. Куріса, Б. Конфорті, А. Клепхема, І.І. Лукашука, А. Рейніч, Д. Малкольма, Н. Сантареллі, А. Фердросса.

Невирішені раніше проблеми. В авторитетних дослідженнях учених з проблематики міжнародної відповідальності не приділяється належної уваги проблемі атрибуції державі поведінки приватних осіб, які діють в повному відриві від державного контексту, якщо така поведінка суперечить міжнародним зобов'язанням держави.

Мета. Метою статті є дослідження проблем міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб, що порушує права та інтереси інших держав та індивідуумів за відсутності зв'язку, який був би значущим з точки зору правил атрибуції.

Виклад основного матеріалу. Безсумнівно, приватні особи, які не наділені у жодній мірі якостями органу держави, здатні своїми діями порушувати права іншої держави, гарантовані на міжнародному рівні. У літературі наводяться різні приклади діянь такого роду. П. М. Куріс серед них називає посягання на честь та гідність іноземної держави, образу прапора, організацію збройних загонів на підтримку заколотів чи підіривної діяльності, посягання проти представників іноземної держави [2, с. 196].

За твердженням В. А. Василенка, «найбільш характерними випадками самочинних дій фізичних і юридичних осіб, у зв'язку з якими

може виникнути відповідальність держави, традиційно були замах на честь і гідність іноземної держави, образу її прапора, напади на іноземні дипломатичні представництва та замах на дипломатів. До подібних діянь можна також віднести акти піратства, підробку грошових знаків, поширення наркотиків і т. п. В сучасних умовах найбільш небезпечними діями індивідів і юридичних осіб, у зв'язку з якими, у разі їх неприпинення органами держави, виникає її міжнародно-правова відповідальність, є пропаганда війни, геноцид, расова дискримінація, терористична діяльність тощо» [3, с. 130].

Варто відзначити, що первісна і майже примітивна реакція на дії окремих осіб, що здійснюються в межах території якої-небудь держави і зачіпають права інших держав, ґрунтувалася на понятті групової солідарності, що виражається в тому, що група повинна відповідати за злочини, вчинені будь-яким її членом проти іншої групи або індивідів, що до неї входять [4, с. 427]. Г. Гроцій, заклавши основи вирішення проблеми відповідальності держави за приватну поведінку, заперечував концепцію колективної або групової відповідальності та стверджував, що «суспільство, як будь-яке інше, так і держава, не відповідає за вчинки окремих громадян, коли немає її власного діяння або якого-небудь упущення». «...Локрійці у Лівія доводили римському сенату, що народ був далекий від того, щоб мати якісь злочинні задуми...». За повідомленням Лівія же, Зенон... благав з плачем «не приписувати державі божевілля однієї особи і кожного поставити перед його власним ризиком». І родосці перед сенатом відокремлювали справи державні від справ приватних осіб, кажучи: «немає жодної держави, в якій не були б коли-небудь злочинні громадяни або неосвічений натовп». Ні батько не відповідальний за злочин дітей, ні пан – за проступки рабів, ні інше начальство, якщо тільки вони самі не винні в чомусь злочинному» [5, с. 506].

Г. Гроцій розмірковував: «Суспільство або правителі відповідальні за злочин підданого, якщо, будучи інформовані, не заборонили такого, хоча мали можливість і були зобов'язані перешкодити йому» [5, с. 506]. Положення, що сформулював Г. Гроцій, знайшли широке

визнання. Так, Ф. Ф. Мартенс 1898 р. вказував на можливість виникнення відповідальності держави лише в разі її відмови покарати винуватого [6, с. 434]. Найбільш докладно це положення обґрунтував Д. Анцилотті (D. Anzilotti) в праці «Міжнародна відповідальність держав за шкоду, заподіяну іноземцям» («*La responsabilité internationale des Etats à raison des dommages soufferts par des étrangers*») (1906) [7, с. 14].

В. В. Дудченко, присвятивши одну із своїх праць ролі Гроція у становленні міжнародного права, розмірковує: «Інтерес до правових норм, що регулюють поведінку приватних осіб у трактовці Гроція обумовлений тим, що в них він вбачає наявність таких начал, які можуть бути покладені в основу взаємовідносин держав і перейняті правом народів» [8, с. 100]. Гроцій дійшов висновку, що держава відповідальна лише в разі її співучасті у злочині індивіда, що виражається в *patientia* або *receptus*. Держава, влада якої обізнана про те, що який-небудь індивід має намір вчинити злочин проти іншої держави або її громадян, і не вживає заходів для припинення подібного роду дій (*patientia*), чи держава, яка надає дипломатичний захист злочинцеві, відмовляючись видати або покарати його (*receptus*), висловлює тим самим свою мовчазну згоду на таку діяльність. Держава перетворюється, таким чином, у співучасника злочину, проявляючи свого роду солідарність із злочинцем, внаслідок чого і виникає її відповідальність [4, с. 428].

Гроцій висунув теорію такої, що мається на увазі, співучасті держави у протиправній поведінці приватних осіб для обґрунтування відповідальності держави у зв'язку з діяльністю приватних осіб. Така теорія нерідко засновується на факті територіального верховенства держави, що свідчить про те, що «будь-які дії, які вчиняються у межах кордонів держави, вчиняються з її мовчазної згоди, якщо навіть не з прямого схвалення чи заохочення» [2, с. 198]. Теорія мовчазної співучасті держави у злочині була підтримана в ряді арбітражних рішень XIX ст. і в працях відомих дослідників з міжнародного права.

Проте вже у XX столітті дослідники критикують теорію співучасті держави, зазначаючи, що підставою відповідальності держави у зв'язку з діями приватних осіб є не

передбачувана співучасть держави, а невиконання державою своїх зобов'язань превенції і покарання. Саме з цих позицій гроціанська теорія такої, що мається на увазі, співучасті піддавалася критиці з боку ряду авторів (М. Гарсія-Мора (*M. R. Garcia-Mora*), Е. Аречага (*E. Aréchaga*), В. М. Єлиничев).

Так, зокрема, Е. Аречага (*E. Aréchaga*) зазначав, що теорія співучасті «вже не задовольняє вимогам сьогодення. Відповідно до сучасної правової доктрини і точки зору урядів, що брали участь в Гаазькій конференції з кодифікації 1930 р., держава відповідає лише за дії своїх власних органів, коли вони не виявляють необхідного старання, для того щоб запобігти злочинів чи покарати приватну особу, яка його вчинила. У цих випадках відповідальність держави виникає не на підставі її співучасті у злочині, а внаслідок невиконання нею свого міжнародного зобов'язання вживати будь-яких відповідних та розумних заходів для запобігання правопорушенню або, якщо воно все-таки скоєно, для затримання злочинця і віддання його до суду. Таким чином, немає ніяких причин для того, щоб говорити про співучасть держави або про її «солідарну» або «непряму» відповідальність, оскільки в міжнародному плані держава несе відповідальність не за дії приватних осіб, а за своє власну бездіяльність, за відсутність «належного старання» з боку державних органів. Злочини приватних осіб – це лише один із видів діяльності, що породжує певні обов'язки для держав. Відповідальність держав виникає лише в тому випадку, коли «вона не вживає, залежно від обставин, належних заходів, щоб попередити правопорушення, виправити стан справ чи покарати правопорушників за спричинену шкоду» [4, с. 429].

Таким чином, у загальне міжнародне право твердо увійшла норма про те, що держава не несе відповідальність за поведінку приватних осіб, які не виступають від її імені. Відповідно у випадках «суто» приватних дій, атрибуція поведінки державі за загальним уявленням, безсумнівно, виключена.

Варто відзначити, що у літературі можна було зустріти точку зору, згідно з якою «у порядку виключення існує відповідальність держави *просто* за дії приватних осіб, якщо ними наноситься шкода представнику іншої держави»

(Хайльборн). Однак, як підкреслює А. Фердросс (А. *Verdross*), «наведені як докази випадки із практики держав, як-то вбивство радянського представника Воровського у Швейцарії (1923), а рівно вбивство радянського консула в Кенінсберзі (1927) не можуть бути підставою встановлення такого виключного права, так як держави, на території яких були вчинені ці вбивства висловили Радянському Союзу жаль, але не надали ніякого задоволення. Висловлення жалю не може, однак, розцінюватися як правовий наслідок неправомірного акту. Розширювальне застосування даного принципу можливе тільки в результаті встановленої практики держав, а не окремих випадків. Таке розширення, однак, категорично відхилене створеною Радою Ліги Націй комісією юристів у справі про вбивство італійського прикордонного комісара Телліні в Яніні (1924)» [9, с. 377].

Вченими наводяться й інші випадки безпосередньої відповідальності держави за поведінку приватних осіб або утворень. На думку Е. Аречаги (*E. Aréchaga*), «співучасть держави у злочині, що виражається в тому, що вона не вживає необхідних заходів для припинення правопорушення або покарання злочинців, очевидна лише у тих рідкісних випадках, коли державна влада насправді заздалегідь знає про підготовку акції або діє як підбурювач порушників» [4, с. 429].

А. Фердросс (А. *Verdross*) як приклад дійсної відповідальності держав за винуваті дії приватних осіб, наводить положення ст. 3 Гаазького положення про закони і звичаї сухопутної війни, згідно з якою держава несе відповідальність під час війни за всі дії осіб, що входять до складу її збройних сил, тобто не лише за вчинені ними державні дії, але також і за дії, які явно не підлягають їх компетенції, і навіть за такі дії, які і з зовнішньої сторони не можуть бути діями держави (наприклад, грабіж чи згвалтування). Однак це правило не діє у мирний час, так що застосування за аналогією виключних правових норм неприпустиме. Навпроти, відносно вчинених військовослужбовцями у мирний час неправомірних дій застосовуються відповідні правові положення, встановлені для всіх органів держави [8, с. 378]. Таке положення лежить в основі рішення у справі *G. L. Solis*, яким визнається відповідальність держави за грабежі солдат її армії, тільки якщо офіцери не вжили

заходів для припинення таких дій, після того, як такі дії були ними виявлені (1929) [10, с. 358-364].

П. М. Куріс притримувався позиції, що «в силу спеціального договірною зобов'язання держава іноді може нести відповідальність і за дії приватних осіб. Так, наприклад, Радянський Союз в угодах з Польщею, Угорщиною, НДР та Чехословаччиною про правовий статус радянських військ, що тимчасово знаходилися на території цих держав, зобов'язався нести відповідальність за дії та упушення членів сімей радянських військовослужбовців. У даному випадку ми маємо справу з так званою непрямою (такою, що замінює) відповідальністю держави» [2, с. 204-205].

У міжнародно-правовій літературі досить широке поширення одержав розподіл відповідальності держави на пряму і непряму. Під прямою зазвичай розуміється відповідальність держави за поведінку її органів в межах їх компетенції або зі схвалення держави. Під непрямою відповідальністю розуміється відповідальність держави за дії органів *ultra vires* і за дії приватних осіб.

На думку Л. Оппенгейма (*L. Oppenheim*), «що стосується відповідальності держави за дії приватних осіб, то перш за все необхідно розрізняти основну і похідну відповідальність держави за їх міжнародно-неправомірні дії. Міжнародне право покладає на кожну державу обов'язок, по можливості, не допускати власних громадян та іноземних громадян, які проживають в межах її території, до вчинення неправомірних дій проти інших держав. Держава, яка навмисно і зі злим умислом або із злочинної недбалості не виконує цього свого обов'язку, вчинює міжнародне правопорушення, за яке вона має нести основну відповідальність. Але на практиці держава не в змозі запобігти всім неправомірним діям, які приватна особа може здійснювати проти іноземної держави. З цієї причини за такі неправомірні дії приватних осіб, яким немає можливості запобігти, держава, в силу міжнародного права, має нести похідну відповідальність. Похідна відповідальність держави за дії приватних осіб є лише відносною. Бо її єдиним обов'язком є прояв належної пильності для припинення міжнародно-неправомірних дій з боку приватних осіб, а в разі, якщо такі дії були, проте, вчинені, задоволення

щодо потерпілої держави і відшкодування її збитків, наскільки це можливо, шляхом покарання правопорушників і примусу їх до відшкодування шкоди в разі пред'явлення вимог про це [11, с. 38].

Такі вчені, як Д. Агірре (*D. Aguirre*) [12], Карлос Мануель Васкес (*Carlos Manuel Vasquez*) [13] схильні вважати, що держава несе непряму відповідальність за дії приватних осіб у межах своєї юрисдикції. Теоретичною основою для «субсидіарної» («*vicarious*») або «непрямої» («*indirect*») відповідальності держави за порушення прав людини недержавними акторами автори вважають різні міжнародні документи з прав людини, які вимагають, щоб держава не тільки «поважали» («*respect*») права людини, а й «забезпечували» («*ensure*»), «захищали» («*protect*»), або «гарантували» («*secure*») їх.

Є. Л. Стрельцов також звертає увагу на наявність «декількох видів міжнародної відповідальності – основної та похідної. До першої відносять відповідальність, що настає у результаті безпосередньої діяльності держави; до другої – відповідальність держави, що настає за діяння органів цієї держави і відповідних осіб» [14].

На нашу думку, більш виваженою є точка зору противників непрямої, акцесорної відповідальності. Так, зокрема П. М. Куріс, вбачає необґрунтованим розподіл відповідальності держави на пряму і непряму. Необґрунтованим є сам критерій – безпосередній виконавець діяння, яке суперечить міжнародному праву (орган держави або приватна особа). Справа в тому, як правильно зазначав К. Штрупп (*K. Strupp*), піддаючи критиці поділ відповідальності на пряму і непряму, що в обох випадках шкода відшкодовується державою, і що в обох випадках очевидна протиправна поведінка держави. З подібних позицій цю концепцію критикують Г. Кельзен (*H. Kelsen*), Р. Куадрі (*R. Quadri*), Я. Броунлі (*J. Brownlie*) та інші автори.

Б. Крилов, виступаючи проти поділу відповідальності на пряму і непряму, вказав, що відмінність ця не витримує критики, бо «в останньому випадку є пряма відповідальність держави, але не за діяння, а за упушення [15, с. 58]. З цього випливає, що відповідальність держави за протиправну поведінку приватних

осіб, є відповідальністю за протиправну бездіяльність власних державних органів.

Проти теорії «солідарної», або «непрямої», відповідальності виступав також колишній голова Міжнародного суду ООН Е. Аречага (*E. Aréchaga*), який доходить висновку, що держава несе відповідальність за свою власну бездіяльність, оскільки не вживає належних заходів, щоб забезпечити захист своїх та іноземних громадян, запобігти злочину і покарати винуватих. Іншими словами, відповідальність держави виникає не на підставі вчинення злочину приватною особою, а внаслідок невиконання «міжнародного зобов'язання вживати ... розумні заходи для запобігання злочину» [4, с. 428-429].

А. Зайберт-Фор (*A. Seibert-Fohr*) пояснює, що у випадку невиконання з боку держави зобов'язання захищати, вона несе згідно з міжнародним правом не похідну, акцесорну відповідальність за співучасть зі злочинцем, яка б спричиняла повноцінну відповідальність за поведінку приватних осіб в повному обсязі, а самостійну специфічну відповідальність держави. Остання виключається, якщо з боку держави була проявлена необхідна обачність, щоб запобігти подібним діям. Тому в цьому випадку говорять також про міжнародно-правові обов'язки діяти сумлінно й обачно (*Sorgfaltspflichten*) [16, с. 43].

У коментарі до Статей 2001 р. роз'яснюється, що держава може нести відповідальність за наслідки поведінки приватних суб'єктів, якщо вона не вжила необхідних заходів для запобігання негативним наслідкам.

З цього випливає, що державі можуть бути поставлені у вину діяння її власних органів, що виражаються в неприйнятті ними належних заходів з припинення самочинних протиправних акцій індивідів і юридичних осіб. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що окремі автори пишуть про відповідальність держави за дії індивідів та юридичних осіб (наприклад, М. Р. Гарсія-Мора (*M. R. Garcia-Mora*)). На думку В. А. Василенка, подібні формулювання неправдиво відображають дійсний стан речей, так як держава несе відповідальність зазвичай не за дії приватних осіб, а за поведінку своїх органів, які не запобігли таким діям або не покарали їх винуватців, тому «краще говорити про

відповідальність держави, що виникає у зв'язку з діяльністю фізичних та юридичних осіб» [3, с. 130]. За справедливим твердженням П. М. Куріса, підставою відповідальності держави у зв'язку з протиправними діями фізичних осіб і є бездіяльність відповідних державних органів, що суперечить зобов'язанням держави попередити протиправну поведінку приватних осіб, що приносить шкоду іноземній державі і зобов'язання покарати осіб, які вчинили такі протиправні дії [2, с. 196]. Така ж позиція підтримувалася В. Є. Пашуканісом [17, с. 132], В. М. Єлинічевим [18, с. 10], Р. Куадрі (*R. Quadri*) [19, с. 449].

Л. Г. Гусейнов також стоїть на позиції, що безпосереднє приписування державі поведінки приватних осіб, що фактично не здійснюється від її імені, також є неправильним. «Порушення міжнародного права в даному випадку породжується тим фактом, що держава сама порушує свої зобов'язання з міжнародного права, проявляючи толерантність у зв'язку з фактами скоєння приватними особами заборонених дій. Держава при цьому стає відповідальною не через самі дії приватних осіб, а через бездіяльність її органів і представників, відсутності *due diligence* запобігти порушенню або зреагувати на нього відповідно до вимог даної міжнародної угоди з прав людини» [20, с. 114].

Висновки. Таким чином, держава може бути визнана міжнародно-відповідальною у зв'язку з діями приватних осіб або утворень, жодним чином не пов'язаних з державним апаратом, котрі зумовили порушення міжнародно-правових зобов'язань даної держави як по відношенню до інших держав, так і стосовно приватних інтересів індивідів. При цьому застосування концепції атрибуції державі щодо протиправної поведінки вищезазначеної категорії приватних акторів можливе лише у вкрай обмежених випадках, а саме, коли це прямо передбачено конкретною нормою міжнародного права. В усіх інших випадках атрибуція (у розумінні операції, що визначає певну поведінку як власну поведінку держави) приватної поведінки акторів при відсутності будь-якого значимого для цілей відповідальності зв'язку таких суб'єктів з державним механізмом є необґрунтованим та суперечить основним постулатам права міжнародної відповідальності.

В таких ситуаціях державам атрибується поведінка її державних органів за порушення стандарту *due diligence*.

Список використаних джерел:

1. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : монография / Ю. Н. Оборотов. – Одесса : Юрид. л-ра, 2002. – 280 с.
2. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства / П. М. Курис. – Вильнюс : Минтис, 1973. – 279 с.
3. Василенко В. А. Ответственность государства за международные правонарушения / В. А. Василенко. – Киев : Вища школа, 1976. – 267 с.
4. Современное международное право / Эдуардо Хименес де Аречага; под ред. Г. И. Тункина (Вступ. ст.) ; перевод с испанского Ю. И. Папченко. – М. : Прогресс, 1983. – 480 с.
5. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций. – Книга 2 : репринт с изд. 1956 г. ; пер. с лат. А. Л. Саккетти ; под общ. ред. С. Б. Крылова. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.
6. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. / Ф. Мартенс. – Том 1. – 4 изд., испр. и доп. – СПб. : тип. А. Бенке, 1898. – 434 с.
7. Anzilotti D. La responsabilité internationale des Etats à raison des dommages soufferts par des étrangers / D. Anzilotti // Revue Générale de Droit International Public. – 1906. – Т. XIII. – Р. 5–29.
8. Дудченко В. В. Роль Гуго Гроція у становленні науки міжнародного права / В. В. Дудченко // Международное право после 11 сентября 2001 года : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, М. Е. Черкеса. – О., 2004. – С. 97–105.
9. Международное право. Перевод с немецкого / А. Фердросс ; под ред. Тункин Г. И. (Предисл.) ; пер. : Кублицкий Ф. А., Нарышкина Р. Л. – М. : Иностр. лит., 1959. – 652 с.
10. G. L. Solis (U.S.A.) v. United Mexican States (The Soli Case) (1928) // Reports of International Arbitral Awards. – Vol. IV. – P. 358–364.
11. Международное право : Мир. Перевод с английского. Т. 1 : Полут. 1 / Л. Оппенгейм ; под ред. С. Б. Крылов (Предисл.) ; пер. Лаутерпахт Г. – М. : Иностр. лит., 1948. – 407 с.
12. Aguirre D. Multinational corporations and the realization of economic, social and cultural rights / D. Aguirre // California Western International Law Journal. – 2004. – Vol. 35. – P. 65–70.
13. Vazquez C. M. Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under International Law / C. M. Vazquez // Columbia Journal of Transnational Law. – 2005. – Vol. 43. – P. 934–940.
14. Стрельцов Е. Л. К вопросу о международной ответственности в условиях сложных интеграционных процессов / Е. Л. Стрельцов // Международное право XXI / под. ред. В. Г. Буткевича. – К. : Проміні, 2006. – С. 396–420.
15. Крылов С. Б. Возмещение убытков в международном праве / С. Б. Крылов // Советское право. Журнал института советского права. – М. : Государственное издательство. – 1927. – № 5 (29). – С. 53–72.
16. Seibert-Fohr A. Die Volkerrechtliche Verantwortung des Staats fur das Handeln von Privaten : Bedarf nach Neuorientierung? / A. Seibert-Fohr // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. – 2013. – № 73. – S. 37–60.
17. Пашуканис Е. Ответственность государства (международно-правовая) / Е. Пашуканис // Энциклопедия государства и права : в трех томах / под ред. П. И. Стучка. – Т. 3. – М. : Изд-во Комакадемии, 1927. – 1670 с.
18. Елынычев В. Н. Международно-правовая ответственность государств и проблема вины : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.10 / В. Н. Елынычев : Моск. ун-т. – М., 1969. – 10 с.
19. Quadri R. Diritto internazionale pubblico / R. Quadri. – 5th ed. – Napoli : Liguori, 1968. – 793 p.
20. Гусейнов Л. Г. Международная ответственность государств за нарушения прав человека :

монографія / Л. Г. Гусейнов. – К. : Ін-т державства і права НАН України, 2000. – 316 с.

References

1. Yu. N. Oborotov Traditions and Renewals in Legal Spheres: Issues of Theory (from Perception to Comprehension of Law) : monograph / Yu. N. Oborotov. – Odessa : Yurid. l-ra, 2002. – 280 p.
2. P. M. Kuris International Offences and Liability of the State / P. M. Kuris. – Vilnius : Mintis, 1973. – 279 p.
3. V. A. Vasilenko Liability of the State for International Offences / V. A. Vasilenko. – Kiev : Vyshcha shkola, 1976. – 267 p.
4. Modern International Law / Eduardo Khimenes de Arechaga; under the editorship of G. I. Tunkin (preface) ; translated from Spanish by Yu. I. Papchenko. – M. : Progress, 1983. – 480 p.
5. G. Grotius On the War and Peace. Three Books, where Natural Law, the Law of Nations and Principles of Public Law are Explained / G. Grotius. – Book 2 : reprinted of 1956 ; transl. from Latin by A. L. Sakketti ; under the general editorship of S. B. Krylov. – M. Ladimir, 1994. – 868 p.
6. F. Martens Modern International Law of Enlightened People : in 2 vol. / F. Martens. – Vol. 1. – 4th ed., revised and enlarged. – St. Petersburg : tip. A. Benke, 1898. – 434 p.
7. D. Anzilotti La responsabilité internationale des Etats à raison des dommages soufferts par des étrangers / D. Anzilotti // Revue Générale de Droit International Public. – 1906. – T. XIII. – P. 5–29.
8. V. V. Dudchenko The Role of Huho Hrotsii in the Establishment of International Law Science / V. V. Dudchenko // International Law after September 11, 2001 : collection of scientific articles / under the editorship of M. F. Orzikh, M. Ye. Cherkes. – O., 2004. – P. 97–105.
9. International Law. Translation from German / A. Ferdross ; under the editorship of G. I. Tunkin (preface) ; transl. by F. A. Kublitskii, R. L. Naryshkin. – M. : Inostr. lit., 1959. – 652.
10. G. L. Solis (U.S.A.) v. United Mexican States (The Soli Case) (1928) // Reports of International Arbitral Awards. – Vol. IV. – P. 358–364.
11. International Law : World. Translation from English. Vol. 1 : Polut 1 / L. Oppenheim : under the editorship of S. B. Krylov (Preface) ; transl. by G. Lauterpakht. – M. : Inostr. lit., 1948. – 407 p.
12. D. Aguirre Multinational corporations and the realization of economic, social and cultural rights / D. Aguirre // California Western International Law Journal. – 2004. – Vol. 35. – P. 65–70.
13. C. M. Vazquez Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under International Law / C. M. Vazquez // Columbia Journal of Transnational Law. – 2005. – Vol. 43. – P. 934–940.
14. Ye. L. Streltsov To the Issue of International Liability within Complicated Integrational Processes / Ye. L. Streltsov // International Law XXI / under the editorship of V. G. Butkevich. – K. : Promeni, 2006. – P. 396–420.
15. S. B. Krylov Compensation of Damages in International Law / S. B. Krylov // Sovetskoe pravo. Zhurnal instituta sovetskogo prava (Soviet Law. The Journal of the Institute of Soviet Law). – M. : Gosudarstvennoe izdatelstvo. – 1927. – No, 5 (29). – P. 53–72.
16. A. Seibert-Fohr Die Volkerrechtliche Verantwortung des Staats fur das Handeln von Privaten : Bedarf nach Neuorientierung? / A. Seibert-Fohr // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. – 2013. – № 73. – S. 37–60.
17. Ye. Pashukanis Liability of the State (International) / Ye. Pashukanis // Encyclopedia of State and Law : in three volumes / under the editorship of P. I. Stuchko. – Vol. 3. – M. : the Publishing House Komakademii, 1927. – 1670 p.
18. V. N. Yelnychev International Liability of State and the Issues of Guilt : Synopsis of a Thesis for a Candidate of Juridical Sciences : 12.00.10 / V. N. Yelnychev ; Moscow University. – M., 1969. – 10 p.
19. R. Quadri Diritto internazionale pubblico / R. Quadri. – 5th ed. – Napoli : Liguori, 1968. – 793 p.
20. L. G. Guseinov International Liability of the States for Violation of Human Rights : monograph / L. G. Guseinov. – K. : The Institute of State and Law of the National Academy of Science of Ukraine, 2000. – 316 p.